

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 94 1973

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Örjan Lindberger, Inge Jonsson

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen, Villavägen 7,
752 36 Uppsala

tistiska dramer: Nemesis dramer, som citeras på s. 426, inte stämmer särskilt bra med den slutgiltiga gestaltningen av motivet. Det heter där: »Den onda viljan straffas som den onda handlingen. Önskar lifvet ur sitt barn. Barnet dör; han misstänkes och anklagas. Choc en retour.» I dramat accentueras inte alls tankens och viljans synd så starkt. Maurices tanke bara snuddar vid en önskan att bli fri genom barnets död — medan däremot Henriette typiskt nog verkligen har dödat ett barn enligt den abortbekännelse hon avlägger. I stället skjuts syndafallsmotivet i andra akten i förgrunden, och här är det fråga om verktygsynder, om inte mindre än tre av dödsynderna: högmod, vållust och dryckenskap — en triad av begrepp som för Sg själv hade en oerhörd stark skuldpladdning under dessa år. Observera att han alltid senare föredrog titeln *Rus*, som används i alla utländska översättningar. Dramats slut ter sig ur denna aspekt inkonsekvent, när abben enbart betonar tankebrottet: »då er onda vilja önskade livet ur ert barn». Uppenbarligen har Sg haft svårt att förena sina ursprungliga intentioner med senare koncipierade motiv och konstaterar ju också i ett brev till Geijerstam, citerat s. 427, att »olika problem korsar hvarann i pjesen». Man kan knappast, som förf. gör, hävda att Maurice är en »oskyldigt lidande syndabocksgestalt» (s. 436), samtidigt som man understryker att dramat handlar om det »skenbart» oskyldiga lidandet (s. 428). Några andra smärre inadvartenser vid textläsningen kan noteras: S. 431 påstår förf. att Maurice sticker sig i fingret då han gör en gest för att omfamna Henriette. Enligt texten s. 126 gör han en gest som om han stack sig i fingret. S. 448 hävdas att halsduken och handskarna i slutuppställningen representerar den karakteristiska skuldrevyn. Det är ett begrepp som är adekvat i många sammanhang men inte här.

Göran Stockenströms avhandling är tveklöst ett kraftprov, präglad av imponerande materialkännedom och obändig vilja att ge sig i kast med stora och svåra analytiska problem. Att bilden av den sene Strindberg och innebörden i hans nyskapande dramatik på många punkter blivit tydligare, kan man inte komma ifrån, även om man skulle önska att Infernotidens ideologiska och estetiska metamorfoser hade beskrivits i mera väldefinierade termer. Bristen på akribi och den språkliga och begreppsmässiga oklarheten är onekligen besvärande, och framtiden får väl utvisa, om svagheterna är konstitutiva eller betingade av en naturlig trötthet under spurtvarvet. Att Stockenström har viktiga saker att säga om 1900-talets Strindberg är jag övertygad om — en del intressanta utblickar ges ju också i vad som en smula oegentligt kallas sammanfattningar i slutet av de olika kapitlen. Mätte han bara nästa gång

uttrycka sig lite stringentare och underkasta sig den tekniska och kritiska disciplin, som trots allt är nödvändig i vetenskapen!

Hans Lindström

Elisabeth Stenborg: *Pierrot och pilgrim. Studier i Harriet Löwenhjems diktning*. (Akad. avh. Uppsala.) (Studia litterarum Upsaliensia, 9.) Läromedelsförlagen, Sthlm 1971.

Kort före sin död i maj 1918 lämnade den 31-åriga Harriet Löwenhjelm till sin närmaste vän, Elsa Björkman, sedermera fru Elsa Björkman-Goldschmidt, ett par renskrivna och illustrerade häften, som innehöll det väsentliga av författarskapet, då i det allra närmaste utgivet och okänt. I samarbete med en av Harriet Löwenhjems kusiner publicerade Elsa Björkman 1919 ett sparsamt och försiktigt urval *Dikter*, en halvt privat utgåva, som vann föga spridning och endast långsamt väckte kritikernas uppmärksamhet. Efter att tre dikter influiter i Sten Selanders *Den unga lyriken*, 1924, skrev emellertid Olle Holmberg en omfattande essay om Harriet Löwenhjelm för *Ord och Bild*, 1927, och sistnämnda år utkom också en verklig bokhandelsupplaga av dikterna; den gav ett betydligt bredare urval än den första. Den upplaga som betecknas som den femte, 1941, utvidgades ytterligare och har sedan tryckts om relativt oförändrad, särskilt ofta under 1940-talet, fram till den tolfte, som bär tryckåret 1964.

I den litteratur om Harriet Löwenhjelm som så småningom kom fram — det är mest fråga om korta artiklar och handboksavsnitt — ter sig Elsa Björkman-Goldschmidts talrika och djupt initerade bidrag som utomordentligt väsentliga: främst gäller detta hennes stora monografiska arbete från 1947 samt den rika redaktionella inramningen kring en samling tidigare opublicerade *Brev och dikter*, 1952.

Fru Björkman-Goldschmidts utgångspunkt är emellertid de privata minnena och den självklart intima förtrogenheten med miljön. Hennes stora bok avser inte systematisk biografering eller ingående analys av Harriet Löwenhjems diktning och dess bakgrund. Då ju den övriga Löwenhjems-litteraturen är övervägande essayistisk och två mera vetenskapligt orienterade studier endast föreligger som opublicerade seminarieuppsatser, framstår Dr Stenborgs avhandling *Pierrot och pilgrim* som ett värdefullt pionjärarbete.

Bakom avhandlingen torde ligga ett mångsidigare studium än vad den föreliggande undersökningen visar: »på grund av den nya typen för doktorsavhandlingar» har författaren känt sig tvungen »att i vissa avseenden begränsa» sig. Någon tidsfaktor måste också ha spelat in och

rubbat bokens formella slutredigering. Framställningen som sådan är visserligen i stort sett klar och överskådlig, citat och hänvisningar pålitliga, tryckfel inte särskilt talrika och bildmaterialet gott och välreproducerat. Men rubriksättningen i text och innehållsförteckning har sina nyckfulla sidor. Listor över förkortningar möter på spridda ställen. Litteraturförteckningen svävar alltför fritt mellan en sedvanlig förteckning och en resonerande bibliografi. Dess notiser om diverse tillgängligt och otillgängligt handskriftsmaterial borde gärna ha ersatts eller kompletterats av en sammanhängande översikt över den handskriftliga kvarlärenskapen och dess problem. En brist är också avsaknaden av ett personindex.

Avhandlingen bär undertiteln »Studier i Harriet Löwenhjelm's diktning», och studierna är i stort grupperade under de två sammanfattande rubrikerna *Jaget och medmänniskan* och *Guds-bilden* — några få sidor under huvudrubriken *De sista dikterna* anknuter närlä till det omedelbart föregående avsnittet. Dessa undersökningar av dikterna rör sig övervägande längs psykologiska linjer och tar upp biografiskt stoff, så gör också dateringsresonemangen i *Appendix*. Allmän bakgrund utgör en *Biografisk skiss*, som inleder volymen. Den avser att »komplettera Elsa Björkman-Goldschmidts biografi» och »fastställa en kronologiskt tillförlitlig stomme för Harriet Löwenhjelm's liv med angivande av så exakta data som möjligt» samt med stöd av hittills outnyttjat material någorlunda utförligt behandla skaldinnans sjukdomshistoria. De tjugo sidorna ger värdefulla tillskott till kunskapen om HL:s levnadsöde, som nu framstår med betydligt fastare konturer. Man kan sedan beklaga, att avhandlingens trånga ram och närheten till fru Björkman-Goldschmidts breda och suveräna porträtt avhållit författaren från en något perspektivrikare biografisk komplettering. Man kunde t. ex. önska ytterligare belysning av miljömässiga faktorer som HL:s familje- och släktbakgrund och sociala placering, av den säkert betydelsefulla undervisningen vid Anna Sandströms seminarium med dess starka inriktning mot en i vid mening historisk orientering, liksom av studiernas uppläggning vid tidens stockholmska Konstakademi, där den fina tecknaren fick så svårt att anpassa sig.

Just om anpassningssvårigheterna handlar studien *Jaget och medmänniskan*. I en inledande analys av dikter, brev och dagboksanteckningar etc. kastas ljus över HL:s avgörande livshämning, en djupt rotad indolens och passivitet, som framträder både som en estetisk-aristokratisk attityd och som verklig trötthet, en plågsam oförmåga till koncentration — men också över det konfliktskapande kravet att trots hindren göra en insats, att få utnyttja de gåvor HL måste ha varit

så medveten om. I fortsättningen tar författaren upp den problematik som hon rubricerar som *Bördsstolthet och krav på ödmjukhet*. Avsnittet ger en sakrik översikt över HL:s sociala reaktioner. Möjligen skulle en läsare kunna finna termer som »adelsstolthet» och »bördsmedvetande» en smula onyanserade. Det var naturligtvis inte fråga om ett bornerat högmod, utan snarare om en lågadligs fantasifulla och ironiska lek med ett socialt arv som erbjöd möjligheter till pittoreska och roande effekter och kunde tas till intäkt för en alligenom estetiskt präglad människas protest mot allt det i den borgerliga vardagen som kunde förefalla tarvligt eller stillöst. Man rör emellertid här vid något mycket centralt i Harriet Löwenhjelm's föreställningsvärld, och speciella anknypningar kan motivera en längre utveckling.

Harriet Löwenhjelm's starka och ofrånkomliga överklassförankring — kulturellt som ekonomiskt-socialt — hade sin verkligt fasta botten i hennes nära samhörighet med moderns familj, den rika, högborgerligt patriciska släkten Dickson. Hon var nära knuten till dicksonska mostrar och kusiner men kunde väl i något fall även reagera mot dicksonska borgarinstinkter. Emellertid var en gren av släkten Dickson baroniserad, och övriga släktmedlemmar hade i stor utsträckning dragits till frälse giften: åtskilliga av HL:s nära anförvanter på moderns sida fanns sålunda liksom hon själv ordentligt registrerade mellan adelskalenderns pärmar. Ofrånkomligt är väl också att adelskap i det tidiga nittonhundratalets Sverige ännu bevarade en hel del av en senare rätt bleknad prestige. HL:s övervägande glada adelskomplex hade alltså en stimulerande bakgrund. Allt detta är visserligen svårvägbart. Svårvägbar är också betydelsen av en slags adelsromantik, halvt svärmiskt tillbakablickande halvt utmanande dandyistisk, som fanns i tiden, ett kanske väsentligen litterärt, artistiskt utspel mot epokens bastanta och triumferande borgerlighet. Det kan i alla fall te sig symptomatiskt att man just i en bok om en författarinna som i fråga om generationstillhörighet och social miljö stod HL så nära som Agnes von Krusenstjerna, nämligen i Olof Lagercrantz' avhandling från 1951, finner en lätt skisserad men slående översikt över denna modebetonade nostalgiska aristokratism i sekelskiftets värld, låt vara att den närmast knutits till studiet av Agnes von Krusenstjernas ofrälse make.

Som Dr Stenborg framhåller, är HL utomordentligt intresserad av eleganta herrkläder. Överhuvud anlägger hon gärna en slags dandyaspekt på sociala roller och beteenden, och hon är tydligen road av tidens populärföreställningar om förnåma släkters degeneration: överlägsenheten och munterheten har väl här en underton av

spänning och oro. Intressant är att när HL i början av 1910-talet – mellan ett markant misslyckande som konstakademielev 1911 och lungsjukdomens definitiva konstaterande senhösten 1913 – tycks glida in i en skärpt kris, »satsar» hon på sitt adelskap och sina föreställningar om förnämt leverne, både i verklighet och dröm. Hon låter presentera sig vid hovet, deltar i hovbaler och andra mondäna förströelser. På museerna i Paris sommaren 1913 fångas hon av konstens återspeglning av rokokon och av den feodala medeltiden. »Vet du jag märker att den konst som mest slagit an på mig är lekfull rococo (Watteau) och drömmande gotik (Damen med enhörningen). Bägge delarna är högadlig sysslolöshet hvilket jag i min dårskap svärmar för. Hur skall jag få någon pli på detta mitt jordeliv?» Så heter det i juni i ett brev till Elsa Björkman. Man kommer här i närheten av vad kunde kallas HL:s markisinne-motiv eller markisinne-dröm, som bl. a. möter i det lilla rimmeriet i *Konsten att älska* om »den veriebte negern, som bar / markisinnans hår på en gaffel» men främst i de märkliga sonetterna »till nobla damer och döda libertiner» med sin »fru markisinna», sin »Madame», vars »blod är blått, så blått som möjligt».

Intressant blir här sambandet mellan sonettcykeln och ett slags förverkligande av markisinne-drömmen. Som författaren visar, har HL redan på sommaren 1914 börjat skriva sonetter, men först i februari 1915 lärde hon på Romanäs sanatorium känna en mycket fångslande motsvarighet till l'ancien régimes markisinnor, en dam som rimligtvis får ses som modellen till sonettcykelns »Madame» och som mycket snart blev HL:s nära vän och en av hennes viktigare upplevelser under sjukdomsåren. Kammerherreinde Anne Margrethe (*Daisy*) Castenskiöld (egentligen: Grevenkop-Castenskiöld, 1888–1917) var dotter till Danmarks kanske siste utpräglat »feodale» grandseigneur i mycket stor stil, lensgreve Mogens Krag-Juel-Vind-Frijs, jylländsk storgodsägare, dansk politiker och europeisk societetsfigur, allt på hög nivå. Hennes mor var en Daneskiöld-Samsøe, alltså av halvofficiellt gammalt kungablood – »så blått som möjligt!» Själv var den föga mer än 26-åriga men kanske redan svårt sjuka kammerherreinden och comtessen – »mycket grönblek, mycket smal, mycket sportspänstig samt ganska sinnlös» (HL till Marianne Möerner 1/3 15) – sedan några år gift med en betydligt äldre man, en tydligen mycket betrodd adlig diplomomat, som hade skickats som Danmarks sändebud till Kristiania kort efter unionsupplösningen 1905, sedan representerat sin regering samtidigt i såväl Wien som Rom och nu, under hela första världskriget, var dansk envoyé i London. Det kan knappast råda något tvivel om att den charmfulla

och begåvade unga damen – »mera liten flicka näpet blandad med dame af värld» – var något av ett enfant terrible. Uppenbarligen har hon beskyllets för att älska högt spel. Det framgår av ett brev från HL till hennes kusin Marianne Möerner: det är tydligen den sistnämnda som lämnat upplysningen, och HL skämtar om saken i sitt svar. Det har vidare mycket bestämt uppgivits för mig att en anledning till att den danska världsdamen och diplomathustrun placerats på det nordsmäländska skogssanatoriet skulle ha varit hennes dragning till farliga medikamenter. Om kammerherreindens obetänksamma, »olovandes» utflykt till Linköping och därav resulterande avstängning från vård på Romanäs, något som också kom att belasta HL:s samvete, liksom om hennes pantsättning av familjejuveler i Stockholm, med HL:s och Elsa Björkmans bistånd, berättas rätt ingående i den sistnämndas Löwenhjemsbiografi. Ofrånkomligt är att Daisy Castenskiöld för HL varit en utomordentligt spännande bekantskap. Under tre månaders samvaro, februari–maj, växte det fram en stark vänskap mellan de båda originella och svårdisciplinerade sanatoriepatienterna, som oroadade sin omgivning genom att åka rullskridskor i källaren och balansera sig ut på Sommens smältande isflak. HL har känt sig besläktad med vännens livliga fantasi och obesvärade väsen och med hennes svävning mellan glättighet och melankolisk resignation. »Madame förstår så bra båd' trist och löjligt» står det i den välkända första sonetten, och i ett brev från den svårt sjuka HL några månader före hennes död, och åtskilliga månader efter Daisys, heter det efter klagan över avsaknaden av någon tillräckligt nyanserad samtalspartner: »Sen Daisys dagar har jag icke funnit någon med hvilken mitt skämt kunnat fladdra så väl i par.» Om värmen i vänskapen vittnar Daisy Castenskiölds förslag sommaren 1916, att HL – mitt under världskriget – skulle från sitt norska sanatorium bege sig till London för att därifrån följa med på en världsomsegling, ett projekt HL tycks ha satsat helt allvarligt på, tills det efter några dagar övergavs, liksom också den emotionellt så återhållsamma HL:s uttryck för gripenhet och smärta, när hon sommaren 1916 oroar sig för vännens hälsa och när hon ett halvår senare får veta att »little dearly beloved and noble Daisy är död». Denna djupare bindning hindrar inte att HL från början främst tycks ha varit utomordentligt road av vännen som högaristokratisk person och exklusiv typ och förtjutt över att få respektlöst underhålla sig om Europas förnäma värld och krönta huvuden med en verkligt initierad. »Hon brevväxlar med drottning Alexandra, hvilket naturligtvis gifvit mig anledning att sjunga Stackars Drottning Alexandra för henne.» Enligt Elsa Björkman-Goldschmidt har HL tyckt att kam-

merherreinden påminde om »en Aubrey Beardsley-figur». Själv har Elsa Björkman tydligen upplevt Daisy som oroande enigmatisk och irrationell och som »en lyxblomma som bara kan leva i drivhusluft». Som gåva från vännen Daisy skall HL f. ö. ha fått ett par volymer Aubrey Beardsley-reproduktioner.

Om Daisy Castenskiolds relationer till HL har ju skrivits redan före Dr Stenborgs avhandling. Det finns emellertid en intressant omständighet som så vitt jag vet inte dragits fram i samband med studiet av HL, heller inte av avhandlingens författare. Kammerherreinden spelar nämligen en liten sidoroll även i dansk litteraturhistoria och kan ses som ett egendomligt förbindelseled mellan diktaren av sonetterna till nobla damer och döda libertiner och en stor berättare vars verk med sin doft av dandyism och dekadens är markant antiborgerligt och bottnar i romantiskt färgad spekulation om aristokratisk livshållning och i drömmar om ett mondänt och feodalt förflutet – nämligen Karen Blixen. Att författarinnan av *Seven Gothic Tales* nådde fram till sin egentliga insats först på 1930-talet – Harriet Löwenhjeml nådde f. ö. inte ut till någon större publik så mycket tidigare – är ett kronologiskt förhållande som inte spelar någon roll i detta sammanhang: Karen Blixen var två år äldre än HL och publicerade några rätt märkliga noveller i kända tidskrifter redan 1907 och 1909. Karen Blixen och Daisy Castenskiold var sysslingar – fäderna var kusiner – och mycket intima ungdomsvänner. Om man får tro Parmenia Migels officiella, något mondäna Blixten-biografi (*Titania*, New York 1967), har det rätt ett »intense attachment between Tanne / =Karen Blixen / and Daisy», den sistnämnda skall närmast ha varit den som öppnat dörren för vännen till »the fashionable, aristocratic monde», som starkt kontrasterade mot Karens efter faderns död helt av moderns släkt dominerade hemmiljö, storborgerlig, etisk, reformistisk. Vänskapen kan dessutom ha haft en speciellt »romantisk» bakgrund: den till minnet av den döde fadern mycket starkt bundna Karen påstås hos sysslingen ha sökt spåra likheter med en mycket tidigt bortgången faster till Daisy, en ung flicka, död sedan årtionden, som varit hennes fars kusin och aldrig glömda ungdomskärlek.

De båda unga släktingarnas vänskapsliv tycks ha intensifierats under våren 1912 i Rom, där Karen, som antagligen liksom på sitt håll HL menades fullfölja sin målarutbildning, under längre tid vistades som ministerparets Castenskiolds gäst. Gemensamt har tydligen de båda unga damerna virvlat runt i den diplomatiska världens sällskapsliv, samtidigt som de upplevt Rom och våren i södern: »vi var begge to næsten fuldkomment lykkelige i Rom», heter det i ett långt senare

brev från Karen Blixen, som jag citerar efter Aage Kabell (*Karen Blixen debuterer*, 1968, s. 30).

Från den romerska våren ledde Karen Blixens långa väg genom bisarra upplevelser och bittra öden så småningom till världsberömda fantastiske fortällinger, vintereventyr och skæbne-anekdoter. För Daisy Castenskiold blev vägen kort från Rom 1912 till Romanäs 1915 och till döds-läget i London 1917. Att den hastigt uppflymande vänskapen mellan de två sanatoriepatienterna färgats av något av den känsla av själsfrändskap som bör ha präglat de båda sysslingarnas samvaro i en soligare atmosfär tre år tidigare, ter sig ju sannolikt. Ett intryck som förstärks, om man något jämför vad som är känt om HL:s och Karen Blixens bakgrund, ungdomsbiografi, studier etc. Överensstämmelserna i stort och smått, som det skulle föra för långt att här exemplifiera, är nästan förbluffande.

Hur djupt Daisy Castenskiold varit förtrogen eller införstådd med den livsupplevelse och livsyn som skulle färga hennes släktings berättarkonst är väl ännu svårt att ha någon mening om. Den gängse Blixen-litteraturen ger ganska kortfattade karakteristiker av henne: »reckless in her pursuit of sophisticated pleasures and capable of turning anybody around her finger if she decided to do so» (Parmenia Migel), »den fortrollende og højt begavede, men ikke robuste Daisy Castenskiold» (Aage Kabell), »Den enestående elegante og charmerende men ikke lykkelige Daisy var den bedste veninde, Tanne nogensinde havde» (Clara Svendsen). Det kan naturligtvis därför vara osäkert om Daisy Castenskiold överhuvud fungerat som någon mera intressant förbindelseled mellan de båda okända litterära storheterna, vilkas berömmelse ju låg långt ute i framtiden. Ett par små omständigheter skulle i alla fall kunna tyda på att HL i någon mån blivit förtrogen med Karen Blixens miljö. När Daisy i juli 1916 föreslog HL att följa med på en världsomsegling, start London, var telegrammet undertecknat av Daisys kusin Bror Blixen-Finecke, som fortfarande var Karens make. Även Bror Blixens tvillingbror, ryttarstjärnan och flygaren Hans Blixen, måste ha varit välkänd för Harriet. Hans Blixen skall ha varit föremålet för Karens stora och obesvarade ungdomskärlek. Han var f. ö. den släkting Daisy reste för att besöka vid sin olyckliga utflykt från Romanäs i maj 1915. När han störtat på Malm-slätt i ett brinnande flygplan i september 1917, skrev HL till kusinen Marianne Mörner: »Det var väl gräsligt sorgligt med Hans Blixen eller kanske tvärtom, att det är roligt. När man har pröfvat allt treftigt i lifvet och ännu är ung, att få fara till Gud i en brinnande vagn. Stackars lilla Hilla-Britta i alla fall!»

Att Harriet Löwenhjelm och Karen Blixens cirklar skurit varandra kring en så egenartad och extrem representant för tidens aristokratiska värld som Daisy Castenskiöld kan ju ändå vara ägnat att kasta ett visst ljus över HL:s sociala attityder och över hennes trotsiga och ironiska lek med sina överklassföreställningar och sitt adelskomplex. Det har här varit fråga om en djup fixering, en kär käpphäst. Så sent som 4 dec. 1917 meddelar HL kusinen Marianne, att hon »diktat en folksång för the upper ten», varav en parodisk och lätt dårdiktaktig strof f.ö. finns med i den mig tillgängliga brevavskriften.

Det här diskuterade sociala motivet bör naturligtvis inte få undanskymma HL:s redan nämnda starka medvetenhet om sina rent personliga talanger, som hon hade så tragiskt svårt att göra gällande, och överhuvud om intellektuell och kulturell överlägsenhet. Det finns talande uttryck för detta i den flödande korrespondensen med den i Lund forskande kusinen Marianne, en brevväxling som f.ö. innehåller intressanta uttalanden om HL:s lektyr.

HL:s kamp med självkänslans och ödmjukhetens problem måste ha en viktig bakgrund i hennes starka och självständiga moders strikta kristet-pietistiska observans. Antagligen bör man kunna se mycket i HL:s attityder och intressen som en, visserligen väluppfostrat återhållsam och kanske halvhjärtad, protest mot moderns värld. I det avsnitt av avhandlingen som fått överskriften *Modern – Uppfostran – Barnslighet* berörs emellertid mera direkta utslag av sådan kritik endast i förbigående. I stället kartläggs HL:s upp mot tjugofemårsåldern fortsatta lek med de s. k. Clondykesdockorna – f.ö. så ingående beskrivna redan i Elsa Björkman-Goldschmidts biografi – och analyseras hennes halvt koketta halvt oroadе upplevelse av att ej kunna känna sig vuxen och hennes därav betingade »naivism» med dess anknytning i en tidssituation. Avsnittet *Ensambetskänsla* exemplifierar, rätt kort, isolerings- och instängdhetsmotiv och tar något närmare upp den kommenterade teckningssviten »Verket om de Smala och de Breda», också den utförligt behandlad av fru Björkman-Goldschmidt, där smalheten givetvis bl. a. innebär ett förkroppsligande av den slutna och inåtvända HL:s idé. En uppgift i not på s. 69 att ifrågakarande »verk» skulle vara förkommet, kan nu korrigeras. I samband med Dr Stenborgs disputation kunde Fru Björkman-Goldschmidt sammanställa en serie ursprungliga litografier, som hon kompletterade med ytterligare illustrationsmaterial och skänkte Uppsala universitetsbibliotek (handskriftssignum V 253.). Mot HL:s djupare problem och mot egenarten i hennes konstnärsskap pekar det sista av avsnitten om skaldinnans förhållande till omvärlden:

Skygghet för insyn. Utgångspunkt är något så centralt som den verbala leken, stilbrytningarna och förklädnaderna. Men de betraktas här huvudsakligen som möjligheter till maskering. Avsnittets viktigaste bidrag är en karaktéristik av HL:s dagböcker och av dagböckernas små gåtfulla och ofta sinistra teckningar, som utan skönjbart samband med textens gärna stereotypa sakliga notiser ger glimtar från ett fantasiliv som tycks grymt och groteskt visualisera upplevelser av övergivenhet, fångenskap och tortyr.

Den största och tyngst vägande studien i Dr Stenborgs avhandling kallas *Guds bilden*. Den vill något närmare undersöka det ofrånkomliga men svärgripbara religiösa inslaget i HL:s liv och verk. Fru Björkman-Goldschmidt tycks anse att HL på ett relativt problemfritt sätt höll fast vid vad som benämnes »barnatro», att hon ej genomgick någon religiös kris, att en kristet färgad gudstro för henne var något så självklart att hon gott kunde tillåta sig att skämta med det heliga. Om jag uppfattat rätt menar hon också att HL stod främmande för moderns och de äldsta syskonens pietism och att hon överhuvud ej var starkare religiöst intresserad. Olika kritikers synpunkter och formuleringar är emellertid rätt skiftande, och författaren presenterar därför inledningsvis »tidigare litteratur om den religiösa problematiken hos Harriet Löwenhjelm». Härefter följer en saklig, delvis litet notismässig översikt benämnd *Något om den religiösa bakgrunden*. Den strikta – men tydligen inte alltför intoleranta – moderns nyevangeliska miljö och praxis karakteriseras rätt ingående: det blir här främst fråga om den radstockska överklasspietismen. Intressant är att följa hur HL, delvis samman med den yngre brodern och med fadern, inom ramen för det i familjen länge hävdade gudstjänsttvånget varierar de religiösa kontakterna. Särskilt intressant är att se vilken roll en ostentativt folklig väckelsevariant som Frälsningsarmén tycks ha spelat för den pensionerade dragonöversten och hans två yngsta barn. Elisabeth Stenberg noterar att besöken hos salvationisterna varit särskilt täta under 1906 och 1907. En av fru Björkman-Goldschmidt citerad dagboksanteckning av HL från besöket i Berlin 1904, i samband med Ceylonresan, tyder emellertid på en närmare kontakt av åtskilligt äldre datum. Troligen har det funnits något i frälsningsmötenas nakna livsuppgörelse och muntert klingande hängivelse som appellerat till HL och till hennes skepsis eller trotskänslor inför mera »seriös» eller »borgerlig» eller institutionaliserad religion. För en av de bittraste och personligaste dikterna, *I ärelystnad jag till smalhet drivit (Brev och dikter*, utg av Elsa Björkman-Goldschmidt, s. 25 ff.), är ett besök »på Högkvarteret vid trumpeters låtar» en viktig utgångspunkt. Och i HL:s

bakom det glada maneret bitande turistrimmeri på engelska, *En bred mans lamenterande uppå stranden av Tbemsen (Brev och dikter)*, heter det, med en ton av både distans och gripenhet: »Since my birth I have always longed to join / in a Salvation open air meeting. / When they blew their bugles I gave my coin / for you see my heart was beating» – varpå högkyrkligheten ställs upp som kontrast: »But to follow the high church service you see / I tried six times, I tried seven. / From pride, vainglory and hypocrisy / deliver us Father in heaven!» I liknande ordalag lär HL ha bett Gud bevara sig för de äldsta systemens religion.

På ett kanske något turistmässigt sätt sökte HL bekanta sig med olika konfessioners och riktningars religiösa praxis, alltifrån reguljära katolska mässor till den svetteduksproducerande helbrägdagöraren Boltzius' handpåläggningsseancer. Samtidigt kom hon i personlig kontakt med aktuell religiös och religionsvetenskaplig debatt, läste, träffade och lyssnade till Nathan Söderblom. Kanske har engagemanget inte alltid varit särskilt helhjärtat. Om ett tidigt intresse för religionshistoria vittnar ju på sitt sätt ett par små revykaktiga dikter i lätt ton. Att Kierkegaardsstudiet genom många år varit ett viktigt inslag är uppenbart, även om dess innebörd är svår att fixera: avhandlingen ger emellertid en översikt över vad man kan veta om denna läsning.

Emellertid kan Dr Stenborg konstatera, att HL från 1908 rätt flitigt följer med Honorine Hermelin till Natanael Beskows okonfessionella gudstjänster i Djursholms kapell: det blev även den icke prästvigde Beskow som på HL:s egen önskan fick tala vid hennes grav. Snart börjar hon att överhuvud alltmer undvika kyrkobesök, från våren 1911 »i större utsträckning» – författaren menar att »Kirkegaards aversion mot prästerskap och gudstjänstfirande» här kan ha spelat en roll. (Något som möjligen skulle kunna bestyrkas av Honorine Hermelins berättelse om hur Kierkegaard verkade i hennes barndomshem; det var f.ö. genom Honorine Hermelin HL lärde känna Kierkegaard. Se: *Från Ulfåsa till Fogelstad*, 1969, s. 10.) På dödsbädden avböjde hon prästerlig beredelse, men hon tycks åtminstone under de sista svåra veckorna ha tagit barndomstrons värld och stämningar till sitt hjärta, velat höra älsklingspsalmer och uttryckt allmän förtröstan. Att även detta kunnat färgas av någon lyrisk och lekfull naivism, synes mig framgå av Elsa Björkman-Goldschmidts skildring i biografien.

Efter dessa preludier är författarinnan framme vid den studie, eller svit av studier, över motiv och dikter, som bär den sammanfattande rubriken *Gudsbilden i Harriet Löwenhjelmets diktning*. Utgångspunkten är de merendels tidiga dikternas

rätt vaga sysslände med exotiska religioner och obestämda känslor av längtan och mystik. Pilgrimsmotiv och den-förlorade-sonen-motiv blir belysta. Man kan finna tonfall av ängslan och hopplöshet. »Offerflamman irrar. / Guden tomögad stirrar / mot en töcknig natt.»

I centrum för undersökningen står emellertid *Bel-Marduk har mördat sin son Ivoklys*. Den gåtfulla, suggestivt skräckromantiska dikten kan, som avhandlingen uppvisar, i viss mån ses som en konstruktion av dem som handhaft den poetiska kvarlåtenskapen. Av de ursprungligen fyra stroforna har både den språkligt-stilistiskt något vårdslösa nr 2 och den lidelsefullt upprörda nr 4 strukits. (Texten i sin helhet i avhandlingen, s. 118–119.) Med stöd i de båda uteslutna stroforna kan Dr Stenborg göra gällande, att det bör vara fråga om en reaktion mot »den kristna försöningstanken i ortodox form». Den babylonisk-semitiska Marduk skulle alltså motsvara en annan semitisk skapargud och den fritt tildiktade sonen med det egendomliga namnet Ivoklys spegla den Kristus-gestalt som onekligen spelar en viktig roll i HL:s verk. (Påståendet att någon son till den babyloniska mytologins Marduk överhuvud inte skulle vara känd, är ett av avhandlingens relativt betydelselösa små misstag.) Författaren påminner i detta sammanhang om att det var från våren 1911 HL började undvika kyrkobesök, och konstaterar att HL, efter dagböckerna att döma, från 1912 aldrig deltog i nattvardsgudstjänst. Diktens nedteckning i slutet av en bestämd dagboksvolym tyder på att den kan ha tillkommit kring våren 1911. Den mytologiska rekvisitan maskerar »en indignation över det centrala budskapet: Jesu offerdöd». Dr Stenborg framhåller att det inte talas om någon uppståndelse. Efter mordet på Ivoklys bjuder tillvaron endast »hunger och blödande kyla» (citater ur den sista, strukna strofen). Ganska slående med hänsyn till motivets utformning är f.ö. en sammanställning författaren gör med några sidor i Merezjkovskijs *Antikrist* (tredje delen av den berömda världshistoriska romantrilogin; HL:s intresse för M. intensivt 1909, men även senare). Här skildras bl.a. hur Peter den store piskar ihjäl sin son, det är en målning fylld av morbid skräckstämning, och den anknyter till ett Kristus-motiv och ett metafysiskt fader-son-förhållande.

»Bel-Marduk sitter så stel som en bild». Dr Stenborg tar till ganska utförlig behandling upp ett motiv som tydligen inte lämnat *tecknaren* HL någon ro. På olika håll, inte minst i dagböckerna, finner man jättelika, stela och skrämmande gudegester – ibland skönjer man endast trappsteg och ett par fötter – och framför stenguden en ytterst liten, merendels tillbedjande eller förkrossad människogestalt. Bestämda förebilder är inte

lätta att finna. Författaren menar att Buddha-bilder och buddism, som HL stiftade bekantskap med under Ceylonresan och sedan ägnade fortsatt intresse, kan ha spelat en roll. Speciellt Buddha-liknande är de ofta groteskt hukande eller hopkrupna gudagestalterna dock inte. Man kan alltså inte helt utesluta Elsa Björkman-Goldschmidts tolkning av stenguden som »en bild av den dömande världen, som ställer krav och som Harriet Löwenhjelm tigger inför om förståelse». Och man kan inför några av bilderna lätt komma att tänka på orden »krasse, förkrumpne» i den kända dikten om drontjakten.

Emellertid hävdar författaren att »den dominerande komponenten» ändå bör vara en gudsföreställning. I många dikter möter en sträng och avlägsen gud, och i kontrast »framställs Kristus som en litet dekadent, svag, mild, och skön gestalt [...] som utstrålar godhet och renhet men också hjälplöshet». *Du vida jord* tar avstånd från barnatron, och dikterns jag söker sig till den som på korset ropade ut sin övergivenhet. I *Hos oss i Södra Dryckesgränd* möter en Kristusgestalt vars död inte tjänar något till. Det heter att han är »bränd», och detta ger författaren anledning att ta upp HL:s egendomligt häftiga fixering vid berättelsen om Abrahams offer av Isak, som hon lidelsefullt diskuterade med en akademisk kamrat i veckor, f. ö. ungefär samtidigt med att hon studerade Kierkegaards subtila dialektik kring motivet i *Frygt og Bæven*. Åt de båda sena dikterna *Min själ är fridlös* och *Jorden är full utav synder och skam* ägnas ingående analys som växer ut till ganska mångsidig karakteristik av HL:s speciella Jesus-religion, där Gud och gudstron skjuts i bakgrunden och frälsargestalten framstår som den lidande människan i en ond värld.

I samband med behandlingen av *Min själ är fridlös* kommer författaren in på HL:s skuldproblematik och tar här upp en ganska viktig punkt som tidigare inte lika direkt berörts och som Dr Stenborg själv anmärkningsvärt nog knappast antyder i sin Summary, nämligen »slutsatsen att Harriet Löwenhjelm bar på bisexuella anlag, som naturligtvis aldrig kunde komma till utlopp, men som hon ändå själv var medveten om och fruktade för». Uttrycket är försiktigt, argumentationen övertygande. Författaren bygger bl. a. på analys av den mycket privata men märkliga dikten *I ärelystnad jag till smalhet drivit* och den välkända *Min själ är fridlös*, med talande ändringar i och mot manuskripten. Annat material av skiftande art visar åt samma håll. Kunsken om denna känslomässiga komplikation är naturligtvis inte oväsentlig för förståelsen av HL:s diktning och livskonflikt. Den borde väl gärna ha gjorts tillgänglig något tidigare i avhandlingens psykologiska resonemang. Av intresse är också att konstatera att HL

alldeles bortsett från det erotiska hade påfallande maskulina drag och själv menade sig äga vad hon uppfattade som manlig natur och begävnig. Något av detta är sagt och antytt tidigare. Att själva författarfiktionen var manlig har ju från början varit uppenbart. En läsning av de fångslande breven låter emellertid den i många stycken medvetet maskulint färgade livsrollen framstå mycket klart.

Dr Stenborg avslutar sina »studier» med ett mycket kort kapitel: *De sista dikterna*. Det behandlar två dikter, som torde ha tillkommit något senare än de båda nyssnämnda kring den tragiskt utlämnade Jesus-gestalten (*Min själ är fridlös* och *Jorden är full*), förmodligen på värvintern eller förvåren 1918, månånda under den kris som föregick de sista veckornas accepterande av det oundvikliga. Den första är den dikt – eller svit av kortdikter – vars tre avdelningar börjar med orden »Tag mig», »I natt», »I morgon». Det är en dikt om mänsklig vänskap och värme inför det skrämmande okända. Och om dödens hjälplösa ensamhet. »Där är inga tröstegrunder längre möjliga. Vänskap och kärlek når inte dit. Det religiösa perspektivet skymtar inte heller.» Det gör det kanske ännu mindre i de tre orimmade strofer som hittades i den avlidnas nattduksbordslåda och som hålls samman av den upprepade slutraden »hvad det är gräsligt trist att lefva». Världen är likgiltig och glömsk, ingen mening finns i det förspillda liv som rinner bort.

Dr Stenborg ger här inga avslutande synpunkter utöver dem som ligger i sista meningen i hennes Summary: »Harriet Löwenhjelm's last poem opens on darkness.» Att precisera människan Harriet Löwenhjelm's religiositet har hon icke åtagit sig. Hon går därför inte i detta sammanhang in på den barnatrons atmosfär som svävade kring HL:s dödsbädd – och som HL som person kanske aldrig helt hade lämnat. Men Harriet Löwenhjelm's viktigaste insats, hennes diktning, speglar inte barnatrons värld.

En tredjedel av avhandlingens volym, ca 90 s., står under rubriken *Appendix* och innehåller i huvudsak artiklar eller notiser om de olika dikterna, principiellt ordnade kronologiskt, under kalenderår, och nummerade 1–151. Här meddelas åtskilligt om bakgrund, publicering och manuskript – i den mån författaren haft tillgång till manuskript. Viktigast är emellertid dateringsresonemangen, som ofta leder till andra och pålitligare resultat än tidigare dateringsansatser. Denna omfattande apparat, som krävt mycket arbete, är naturligtvis av stort värde för alla som i fortsättningen vill närmare studera HL:s diktning. Läsaren skulle visserligen kunna önska en sammanfattande överblick över eller diskussion av materialet och metoderna för dateringarna, som

bland mycket annat bygger på placeringen av de dikter HL skrivit ner i slutet av sina små dagboksvolymer. Obekvämt är att ett register över dikttitlar sist i dagbok 13, avslutad 27.2.1911, vartill ofta hänvisas, står på ett ställe, förteckningar över »Manuskriptbokens» och »Bönbokens» innehåll på ett annat, och huvudregistret till apparaten – som inte är alfabetiskt och inte fullständigt utan återger innehållsförteckningen i diktupplagorna från 1941 – på ett tredje. Ett alfabetiskt index till samtliga dikter med sidohänvisningar till de ställen i avhandlingen där de behandlas, och ev. till deras placering i olika diktupplagor, skulle ha varit till hjälp.

Naturligtvis kvarstår åtskillig osäkerhet med hänsyn till dateringarna. Någon gång synes mig hela metoden och uppställningen rent tekniskt ha slagit fel. Så har dikterna nr 86, 87, 89–94 placerats under 1911, därför att de tagits upp i diktförteckningen i den i februari 1911 avslutade dagboksvolymen, trots att ingenting hindrar att de kan vara äldre – ett par av dem misstänks av författaren för att vara äldre. Med tanke på det ibland rätt vaga dateringsmaterialet och med tanke på att HL lär ha kunnat gå mycket länge och småsjunga på sina verser, innan de nådde sin slutgiltiga form, kan man f.ö. fråga sig, om inte författaren satsat litet för hårt på att arrangera så många av dikttitlarna i vad som mera ser ut som än är en strikt kronologisk svit. Endast åtta dikttitlar står utanför som hittills odaterbara.

Som en värdefull komplettering av själva dikt-materialet har författaren i sitt appendix tryckt av tidigare inte tillgängliga strofer och dikter, tyvärr dock i viss utsträckning inte sådana texter som redan återgivits i Claes Hoglands seminarie-uppsats *Den vackraste av lekar – studier i Harriet Löwenhjems lyrik*, 1944, en uppsats som visserligen går att erhålla från Humanistiska biblioteket i Stockholm men är otröckt.

Genom Elisabeth Stenborgs avhandling har Harriet Löwenhjelm kommit oss ännu närmare. Det material författaren kunnat utnyttja och som till stora delar beredvilligt ställts till hennes förfogande av HL:s släkt samt närmaste vän och levnadstecknare är ganska omfattande. Harriet Löwenhjelm framstår emellertid nu som en så fångslande människa, konstnär och representant för en tid och miljö att man måste önska att bilden kan ytterligare berikas och därför också att allt som kan belysa hennes värld även i fortsättningen blir väl omhändertaget och i största möjliga utsträckning tillgängligt.

Gunnar Svanfeldt

Thomas Henrikson: *Romantik och marxism. Estetik och politik hos Otto Wille Kuusinen och Diktonius*. (Akad. avh. Sthlm.) Bo Cavefors Bokförlag. Helsingfors 1971.

Otto Wille Kuusinen har med visst fog betecknats som den internationellt mest inflytelserike och högst placerade av alla finländare genom tiderna. Vid sin död 1964 var han den grå eminensen i Kreml, vars råd inhämtades ännu så sent som i Kubakrisens avgörande skede.

Men det är inte Kuusinen ryska år som intresserar Thomas Henrikson, i stället inriktar han sig helt på den unge Kuusinen och dennes plats på den finländska scenen. Titeln på avhandlingen ger närmare besked: »Romantik och marxism. Estetik och politik hos Otto Wille Kuusinen och Diktonius till och med 1921.» Redan Olof Enckell har i sin bok från 1946 om Diktonius lyft fram estetikern Kuusinen som med sin extraordinära kritiska begåvning hjälpte sin vän att i ett trevande inledningsskede förverkliga sig själv.

Vad Henriksons terminologiska utgångspunkt beträffar fäster man sig vid den centrala roll som begreppet »romantik» spelar i avhandlingen. Romantik kopplas samman med marxism redan i titeln, och som bryggan mellan dem ser Henrikson framför allt organismtanken. Detta sker under tydlig påverkan av Oskar Walzel men också av en svensk forskare som Gunnar Eriksson. Inte minst Eriksson har starkt framhållit den polari-tetstanke som finns gömd i den romantiska naturfilosofien, och just den tar Henrikson fasta på när han drar paralleller till både den hegelska och marxistiska dialektiken. »Marxismen är», skriver han, »kulmen på romantikens organismtänkande.»

Detta är ett utomordentligt kategoriskt påstående. Man kan fråga sig om inte marxismen med sin klasskampsidé till den grad spränger den romantiska organismtänkens ram att det blir meningslöst att härleda det ena ur det andra. Det som ger klasskampen dess blodiga allvar för marxisten är förankringen i bittra ekonomiska motsättningar, en intressekonflikt som det filosofiskt inte finns någon lösning på. Över huvud tycks Henrikson konsekvent nonchalera den ekonomiska aspekten av marxismen. Tysk idealistisk tradition är bara en komponent bland andra i Marx utveckling.

Men Henriksons filosofiska engagemang ger rik utdelning vid pejlingen av Kuusinen finländska förflutna. Det visar sig förbluffande nog att Kuusinen före »omvändelsen» har sin egentliga hemvist i den nationalromantiska tradition som framför allt Snellman men till vissa delar också Runeberg förkroppsligar och bakom vilken Hegel skymtar. När Kuusinen snart nog hamnar